

Ο κινηματογράφος ως εκπαιδευτικό εργαλείο για τον σχολικό εκφοβισμό

Movies as an educational tool for school bullying

Ελένη Σοφού, Εκπαιδευτικός δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, M.ed., elenasofou9@gmail.com

Eleni Sofou, Teacher of secondary education, M.ed., elenasofou9@gmail.com

Abstract: The following project is focused on the phenomenon of school bullying and the characteristics of the (perpetrator) bully, the victim, the spectator and the role of teachers and parents. The main source of information is the Europe’s Anti-Bullying Campaign web site, which contains information on the phenomenon, records the general personality of the persons involved and provides advice to support them. The movie “In a better world” (Danish Production 2010 - Oscar Best Foreign Language Film 2011) is used as an educational tool, which attempts to identify the characteristics of the bully, the victim, the viewer and the role of parents and teachers. The purpose of the project is to raise awareness of school bullying and to highlight the importance of disengaging pupils from the triangle victim-victim-viewer and the adoption of behaviors that shield them against bullying incidents. This project is suggested to be applied to high school students. As a method of implementation, the project is mainly based on dialogue with the pupils upon the scenes of the movie.

Keywords: School bullying, movies as a training tool, educational project.

Περίληψη: Η παρούσα εργασία αφορά σε διδακτική πρόταση με θέμα το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά του θύτη, του θύματος, του θεατή, καθώς και στον ρόλο των εκπαιδευτικών και των γονέων. Κύρια πηγή άντλησης πληροφοριών αποτελεί η διαδικτυακή πύλη της Ευρωπαϊκής Καμπάνιας κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’s Anti-Bullying Campaign), η οποία περιέχει ενημερωτικό υλικό σχετικά με το φαινόμενο, καταγράφει τα γενικά στοιχεία της προσωπικότητας των εμπλεκόμενων προσώπων, ενώ παράλληλα παρέχει συμβουλές για τη στήριξη των ατόμων αυτών. Ως εκπαιδευτικό εργαλείο στη διδακτική πρόταση χρησιμοποιείται η κινηματογραφική ταινία *In a better world* (δανέζικη παραγωγή 2010 – Όσκαρ καλύτερης ξενόγλωσσης ταινίας 2011), μέσω της οποίας και επιχειρείται η αναγνώριση των χαρακτηριστικών του θύτη, του θύματος, του θεατή, οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού σε αυτούς και ο ρόλος των γονέων και των εκπαιδευτικών. Σκοπός της συνολικής διαδικασίας είναι αφενός η ευαισθητοποίηση σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και τις εκφάνσεις του και αφετέρου η ανάδειξη της σημασίας της απεμπλοκής των μαθητών από το τρίγωνο θύτη-θύμα-θεατή και η υιοθέτηση συμπεριφορών που τους θωρακίζουν απέναντι σε παρόμοιες καταστάσεις. Η διδακτική πρόταση προτείνεται να εφαρμοστεί σε μαθητές Λυκείου, καθώς η παρακολούθηση της ταινίας δεν επιτρέπεται σε νεότερη ηλικία. Ως μέθοδος υλοποίησης

ακολουθείται το σχέδιο μαθήματος project, το οποίο βασίζεται κυρίως στον διάλογο με τους μαθητές και τον αναστοχασμό πάνω στο θέμα.

Λέξεις-κλειδιά: Σχολικός εκφοβισμός, κινηματογράφος ως εκπαιδευτικό εργαλείο, σχέδιο μαθήματος project.

1. Σχολικός εκφοβισμός: Ορισμός και πρωταγωνιστές του.

Ο σχολικός εκφοβισμός (school bullying) είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας, το οποίο αν και εξ αρχής συνυπάρχει με το οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, καταγράφηκε και ξεκίνησε να μελετάται τη δεκαετία του 1970, με πρωτοπόρο τον Νορβηγό καθηγητή ψυχολογίας Dan Olweus. Έκτοτε, ο σχολικός εκφοβισμός έχει μελετηθεί και έχει ερευνηθεί εκτενώς σε πολλές χώρες και ως προς την αναγνώριση και ανάλυση των χαρακτηριστικών του ατόμου που εκφοβίζει (θύτης) και του ατόμου που εκφοβίζεται (θύμα). Μάλιστα, η 6η Μαρτίου έχει καθιερωθεί από το Υπουργείο Παιδείας ως Πανελλήνια Ημέρα κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

Ο εκφοβισμός στο σχολείο εκδηλώνεται με επιθετική συμπεριφορά ενός ή περισσότερων μαθητών (ο/οι θύτης/ες) προς ένα άλλο(θύμα) πιο αδύναμο και ανίσχυρο από αυτούς. Το θύμα στοχοποιείται συνήθως λόγω της εμφάνισής του, της διαφορετικής φυλής, των σεξουαλικών του προτιμήσεων, της θρησκείας, της ιδεολογίας ή της κοινωνικής του τάξης. Τα κύρια χαρακτηριστικά της εκφοβιστικής συμπεριφοράς εστιάζονται στην πρόθεση του θύτη για πρόκληση βλάβης (σωματικής, ψυχολογικής, υλικής) στο θύμα, την επανάληψη των πράξεων αυτών και την ανισορροπία δύναμης μεταξύ τους. Συνεπώς, ο εκφοβισμός διαφοροποιείται ουσιαστικά από το απλό «πείραγμα» μεταξύ φίλων ή τις συγκρούσεις που συμβαίνουν μεταξύ παιδιών με παρόμοια σωματική δύναμη (Ευρωπαϊκή έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, 2012).

Ο σχολικός εκφοβισμός εμπεριέχει βία σε άμεση μορφή, όπως σωματική βία (χτυπήματα, πρόκληση ατυχημάτων και τραυματισμών), αλλά και υλικές φθορές σε αντικείμενα του θύματος (κρύψιμο αντικειμένων του ή καταστροφή τους). Το φαινόμενο λαμβάνει χώρα και με έμμεσες μορφές βίας, όπως λεκτική βία (υποτιμητικά σχόλια, κοροϊδία, προσβολές, περιπαικτικές εκφράσεις), συναισθηματική βία (κοινωνική απομόνωση, επιδιωκόμενη απομάκρυνση των φίλων, διάδοση κακοήθων και ψευδών φημών, εκβιασμός, απειλές) και ηλεκτρονική βία μέσω διαδικτύου ή κινητών τηλεφώνων, περιέχοντας μηνύματα με προσβλητικό ή συκοφαντικό περιεχόμενο (Ανδρέου κ.ά., 2016).

1.1. Οι πρωταγωνιστές του σχολικού εκφοβισμού

Τα κύρια εμπλεκόμενα μέρη στην πράξη είναι η τριάδα θύτης (παιδί που εκφοβίζει) – θύμα (παιδί που εκφοβίζεται) – θεατής (παιδί που παρακολουθεί), ενώ σημαντικός αποδεικνύεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην πρόληψη και αποτροπή του φαινομένου.

1.1.1. Ο θύτης

Το παιδί που εκφοβίζει θεωρείται συνήθως επιθετικό, με υψηλή αυτοπεποίθηση, η οποία οφείλεται κυρίως στο υψηλό επίπεδο φυσικής του δύναμης, και γενικά παρουσιάζεται ως δημοφιλές μεταξύ των συμμαθητών του. Σε κάποιες έρευνες χαρακτηρίζεται επαρκές ή και έξυπνο κοινωνικά, διαθέτοντας ικανότητες χειρισμού των άλλων. Έτσι, όχι μόνο απουσιάζει η συμπόνια και η ενσυναίσθηση απέναντι στα θύματά του, αλλά φαίνεται επιπλέον να διαθέτει πλήρη συνείδηση τόσο των δυνατοτήτων του, όσο και της βλάβης που προξενεί στο θύμα.

Ο δράστης σχολικού εκφοβισμού νιώθει την ανάγκη να στοχοποιεί και να δημιουργεί συγκεκριμένα θύματα, να κατευθύνει δηλαδή την επιθετικότητα του προς άτομα πιο αδύναμα από αυτόν, με σκοπό να επιβεβαιώνεται ο ίδιος. Σε πολλές περιπτώσεις τον ακολουθούν στις πράξεις του και άλλοι συνομήλικοί του, οι οποίοι ενδόμυχα φοβούνται για δική τους απομόνωση ή ακόμα και θυματοποίηση (Μόσχα, 2015).

Τέλος, έρευνες έχουν δείξει πως οι θύτες σε πολλές περιπτώσεις υιοθετούν αυτού του είδους τις παραβατικές συμπεριφορές και ως ενήλικες, οι οποίες, πλέον, τους έχουν γίνει τρόπος ζωής (Ευρωπαϊκή έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, 2012).

1.1.2. Το θύμα

Ως χαρακτήρας εμφανίζεται εσωστρεφής, ήσυχος, ευαίσθητος, μοναχικός, με ελλειψίες δεξιότητες επικοινωνίας και μη δημοφιλής στους συνομηλικούς του. Η μοναχικότητα αυτή τον κάνει επιρρεπή στη θυματοποίησή του από άλλο ισχυρότερο άτομο ή ομάδα ατόμων.

Το θύμα, ανάλογα με τον τρόπο αντίδρασης στις πράξεις εκφοβισμού που υφίσταται, διαχωρίζεται σε ενδοτικό ή υπάκουο και σε προκλητικό. Το ενδοτικό/υπάκουο θύμα, που συναντάται συχνότερα, τείνει να μην αντιδρά, να απομονώνεται και να ξεσπά συναισθηματικά με κλάμα. Το προκλητικό θύμα, αντίθετα, αντιδρά άμεσα και σπασμωδικά στις επιθέσεις που δέχεται, χωρίς όμως επιτυχία, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνεται η αδυναμία του απέναντι στον ισχυρότερο θύτη ή την ομάδα που τον εκφοβίζει. Και στις δύο περιπτώσεις, το παιδί που εκφοβίζεται συνήθως στερείται φίλων, οι οποίοι να μπορούν να το υποστηρίξουν συναισθηματικά (Φελούκα, 2010).

1.1.3. Ο θεατής

Ως θεατής σχολικού εκφοβισμού θεωρείται εκείνος που παρακολουθεί και αντιλαμβάνεται το περιστατικό, χωρίς όμως να λαμβάνει μέρος ενεργά σε αυτό. Στις περισσότερες περιπτώσεις, κυριαρχεί ο φόβος του παρισταμένου στο γεγονός και η ανικανότητά του για άμεση βοήθεια προς το θύμα ή η αδιαφορία του προς αυτό (Μόσχα, 2015).

Τα θύματα αντιλαμβάνονται την απαθή στάση του ατόμου που παρακολουθεί ως μία

αρνητική εικόνα ουδετερότητας. Συγκεκριμένα, θεωρούν ιδιαίτερα οδυνηρό το γεγονός ότι κανείς δεν τους υποστηρίζει και δεν ενδιαφέρεται για την κατάσταση που αντιμετωπίζουν (Salmivalli&Poskiparta, 2012). Αντίθετα, η θετική στάση και δραστηριοποίηση του θεατή είναι δυνατόν να επηρεάσει την έκβαση του συμβάντος υπέρ του θύματος. Ως θετική στάση εννοείται η ενσυναίσθηση προς το θύμα, η υπεράσπισή του κατά την εξέλιξη του φαινομένου σχολικού εκφοβισμού και η μείωση συμπεριφορών που επιβραβεύουν τις πράξεις του θύτη. Επιπλέον, συμπεριλαμβάνεται η αναφορά του γεγονότος στους εκπαιδευτικούς, με σκοπό την αποτροπή του φαινομένου, αλλά και η ανάπτυξη φιλικής σχέσης με το παιδί που εκφοβίζεται (Salmivalliet.al., 2013; Salmivalli&Poskiparta, 2012).

1.1.4. Οι εκπαιδευτικοί

Στην εκδήλωση ενός συμβάντος σχολικού εκφοβισμού, πρώτο λόγο οφείλουν να έχουν οι εκπαιδευτικοί. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Καμπάνια κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’s Anti-Bullying Campaign), μέσα στο σχολείο είναι σημαντικό να επικρατεί θετικό κλίμα, το οποίο να μην ευνοεί επιθετικές συμπεριφορές, αλλά και να μην επιτρέπει την αποσιώπηση περιστατικών εκφοβισμού και βίας (Λαμπριανού κ.ά., 2018). Ο εκπαιδευτικός, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αγνοήσει ή υποτιμήσει κάτι που του αναφέρει το παιδί, αλλά αντίθετα να το ενισχύσει συναισθηματικά και να προβεί σε άμεση και αυστηρή παρατήρηση προς το άτομο που εκφοβίζει. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι η «συμφιλίωση» μεταξύ παιδιού – θύματος και του παιδιού – θύτη δεν πρέπει να επιδιώκεται, καθώς υπάρχει ο κίνδυνος να επαναθυματοποιηθεί το θύμα, ενώ ο θύτης απλά να επιβεβαιώσει τη δύναμη και την κυριαρχία του (Ευρωπαϊκή έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, 2012).

2. Ο κινηματογράφος ως εκπαιδευτικό εργαλείο

Επιλεγμένες κινηματογραφικές ταινίες μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στην εκπαίδευση. Η χρησιμοποίηση τεχνολογικών μέσων και εξοπλισμού γενικά στην εκπαιδευτική διαδικασία στοχεύει στην εξυπηρέτηση των διδακτικών στόχων και στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας στη διδασκαλία ενός γνωστικού αντικείμενου. Άλλωστε, τα οπτικοακουστικά μέσα ενεργοποιούν περισσότερες από μια αισθήσεις του ανθρώπου (Κολετζάκης & Τζανετάκη, 2014).

Αν και τα κινηματογραφικά έργα δεν εξυπηρετούν συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα ή ενότητες ύλης (Αθανασάτου, κ.ά., 2011), παρόλα αυτά προσφέρονται για την ανάλυση ποικιλίας θεμάτων από τους μαθητές, όπως κοινωνικά, περιβαλλοντικά, ιστορικά, ηθικά, πολιτιστικά ζητήματα (Ζαννετίδη & Ραγιάς, 2016). Έτσι λοιπόν, οι κινηματογραφικές ταινίες, μέσω της ψυχαγωγικής τους διάστασης, όχι μόνο διευκολύνουν τους θεατές στην εμπέδωση κοινωνικών και ιδεολογικών μηνυμάτων (Μωραΐτης & Χριστοδούλου, 2016), αλλά επιπλέον τους παρέχουν το κίνητρο να διαχειριστούν οι ίδιοι τα μηνύματα και τις παραστάσεις, ώστε από παθητικοί δέκτες να γίνουν ενεργοί μέτοχοι σε ένα πεδίο ζωντανού και δημιουργικού

διαλόγου (Πούλιος κ.ά., 2017). Πολύ σημαντικό στοιχείο κατά τη διάρκεια προβολής μιας ταινίας αποτελεί η ενσυναίσθηση ως ψυχική διεργασία, η οποία πραγματοποιείται συχνά η συναισθηματική ταύτιση του θεατή με κάποιον από τους πρωταγωνιστικούς χαρακτήρες. Η ταύτιση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα ο θεατής να «εκπροσωπείται» στον κόσμο της ταινίας από ένα χαρακτήρα, τον οποίο εμπιστεύεται ανεπιφύλακτα και συμπάσχει μαζί του (Καλαμπάκας, χ.χ.)

Κομβική σημασία αποκτά ο ρόλος του εκπαιδευτικού (Αθανασάτου κ.ά., 2011). Η παρακολούθηση επιλεγμένης κινηματογραφικής ταινίας, με την κατάλληλη προεργασία και καθοδήγηση από τον διδάσκοντα, σε συνδυασμό με συνοδευτικό υλικό, μπορεί να οδηγήσει το μαθητή στη διατύπωση ερωτημάτων σχετικά με τον άνθρωπο, τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. Συνεπώς, μπορεί να ενεργοποιηθεί ο συναισθηματικός κόσμος των μαθητών, με αποτέλεσμα την υιοθέτηση νέων στάσεων και συμπεριφορών από αυτούς (Κολετζάκης & Τζανετάκη, 2014).

2.1. Το περιεχόμενο της προβαλλόμενης κινηματογραφικής ταινίας

Η κινηματογραφική ταινία *In a better world* (2010), σε σκηνοθεσία Susanne Bier, αναφέρεται στο φαινόμενο της σχολικής βίας και εκφοβισμού, αλλά επεκτείνεται και εκτός του σχολικού χώρου. Η συγκεκριμένη ταινία επιλέχθηκε λόγω της ρεαλιστικής απεικόνισης παραδείγματος σχολικού εκφοβισμού, του τρόπου και των αποτελεσμάτων της συμπεριφοράς των θυμάτων, του θύτη, των θεατών, των εκπαιδευτικών και των γονέων. Επιπλέον, καταθέτει παραδείγματα εξέλιξης της βίας και του εκφοβισμού εκτός σχολικού χώρου, παρέχει υλικό για την ανάλυση και την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των εμπλεκόμενων προσώπων, τις επιπτώσεις που μπορεί να παρουσιάσει η βία στη ζωή του θύματος, αλλά και του θύτη. Ακόμη, αναδεικνύονται στοιχεία από τον χαρακτήρα ηρώων μέσα στην ταινία, οι οποίοι αποφεύγουν συστηματικά την εμπλοκή τους σε περιπτώσεις εκφοβισμού και βίας. Το έργο απέσπασε το βραβείο Όσκαρ καλύτερης ξενόγλωσσης ταινίας το 2011.

3. Το Project

Ως θεωρητικό υπόβαθρο του project πληροφορίες χρησιμοποιούνται που αντλούνται από την ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Καμπάνιας Κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe's Anti-Bullying Campaign). Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα περιέχει ενημερωτικό υλικό σχετικά με το φαινόμενο, καταγράφει τα γενικά στοιχεία της προσωπικότητας των εμπλεκόμενων προσώπων, δηλαδή του θύτη, του θύματος και του θεατή, ενώ παράλληλα παρέχει συμβουλές για τη στήριξή τους. Επιπλέον, συμπεριλαμβάνει στη θεματολογία του και τον ρόλο των εκπαιδευτικών, προτείνοντας συγκεκριμένες λύσεις και τρόπους αντιμετώπισης καταστάσεων σχολικού εκφοβισμού. Τέλος, στην καρτέλα «Έρευνα» του διαδικτυακού τόπου, παρουσιάζεται αναλυτικά η διεξαγωγή και τα αποτελέσματα έρευνας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σχετικά με τις σύγχρονες μορφές εμφάνισης του φαινομένου του Σχολικού Εκφοβισμού στη

δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Συνολικά, στην έρευνα συμμετείχαν 16.227 μαθητές από τις χώρες Ελλάδα(από τη χώρα μας συμμετείχαν 4.999 μαθητές από 167 σχολεία με ευρύτατη γεωγραφική διασπορά),Ιταλία, Λιθουανία, Εσθονία, Λετονία, Βουλγαρία, για τη χρονική περίοδο Νοεμβρίου 2011 έως Μαΐου 2012. Η έρευνα βρίσκεται διαθέσιμη για ανάκτηση σε έντυπη μορφή από την ιστοσελίδα, με τίτλο: «Ευρωπαϊκή Καμπάνιας Κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’sAnti-BullyingCampaignProject)».

Συνήθως, η μέθοδος project ακολουθεί συγκεκριμένα στάδια, όπως τη διαμόρφωση του θέματος βάσει των πρότερων εμπειριών και γνώσεων των μαθητών, τον χωρισμό των μαθητών σε ομάδες έρευνας, την αναζήτηση και συγκέντρωση υλικού,την υλοποίηση προγραμματισμένων δραστηριοτήτων από τις ομάδες, τη δημιουργία ενός τελικού έργου από την ολομέλεια των μαθητών, την παρουσίαση και την ανατροφοδότησή του. Βέβαια, στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία δεν υπάρχουν στεγανά. Αυτή καθορίζεται ανάλογα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών και τις επιλογές των εκπαιδευτικών (Φραγκάκη, 2011).

Η διαδικασία υλοποίησης του συγκεκριμένου project αφορά σε συγκεκριμένο θέμα, το οποίο κατατίθεται από τον εκπαιδευτικό στους μαθητές, η ανάλυση και διαχείριση των πληροφοριών παρέχονται από δεδομένη ιστοσελίδα και κινηματογραφικό υλικό και ως δραστηριότητες τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα από τον εκπαιδευτικό ή όσα από μαθητές πιθανώς αναδυθούν, προς επεξεργασία και απάντηση στην ολομέλεια της τάξης. Στη διαδικασία δε συμπεριλαμβάνεται ο χωρισμός σε ομάδες των μαθητών για τον επιμερισμό δραστηριοτήτων και ανάθεση ρόλων. Παρόλα αυτά, ανάλογα με την διαθεσιμότητα της σχολικής μονάδας σε υπολογιστές, μπορούν να χωριστούν οι μαθητές σε ομάδες των τριών ή τεσσάρων ατόμων για την αναζήτηση πληροφοριών από την παραπάνω ιστοσελίδα. Ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει το ρόλο του συντονιστή και καθοδηγητή της διαδικασίας. Τα εποπτικά υλικά που είναι απαραίτητα για την υλοποίηση της διαδικασίας είναι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ο βιντεοπροβολέας και το διαδίκτυο.

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση ολοκληρώνεται στο χρονικό διάστημα μιας σχολικής ημέρας αφιερωμένη στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της βίας. Όμως, θα μπορούσε να αποτελέσει τμήμα ενός εκτενέστερου project(ετήσιο ή ενός τετραμήνου) με παρόμοιο θέμα. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε παιδιά Λυκείου (15 ετών και άνω), καθώς η παρακολούθηση της ταινίας δεν ενδείκνυται για μικρότερες. Επιπλέον, σύμφωνα με την εγκύκλιο Φ1/180151/Δ2 με θέμα «Παρακολούθηση θεαμάτων από μαθητές/τριες εντός σχολικού ωραρίου», η δυνατότητα συμμετοχής των παιδιώνπροϋποθέτει την έγγραφη συγκατάθεση των γονέων/κηδεμόνων των μαθητών/τριών και τη σύμφωνη γνώμη του Συλλόγου Διδασκόντων για την προβολή της ταινίας στη σχολική αίθουσα.

3.1. Βασικός σκοπός και διαδικασία υλοποίησης του project:

Βασικός σκοπός τουproject είναι η απόκτηση γνώσεων και η υιοθέτηση κριτικής σκέψης πάνω στο ζήτημα της βίας και του σχολικού εκφοβισμού, ο τρόπος αποφυγής της κατάστασης

να βρεθεί το άτομο στη θέση του θεατή και του θύματος, αλλά και η παροχή υποστήριξης ατόμων που βρίσκονται σε παρόμοια θέση. Παράλληλα, παρέχεται η ευκαιρία στον μαθητή να συμμετάσχει σε μια κοινή βιωματική εμπειρία με τους συμμαθητές του, μέσα από τις αναπαραστάσεις και τα μηνύματα που μεταδίδονται από μια κινηματογραφική ταινία και να ενεργοποιηθεί ο συναισθηματικός του κόσμος, με αποτέλεσμα την υιοθέτηση νέων στάσεων και συμπεριφορών.

Η υλοποίηση του project προβλέπεται να πραγματοποιηθεί σε τρεις φάσεις.

- Α φάση:

Μέσα από τα δεδομένα που αντλούνται κυρίως από την ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Καμπάνιας Κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’s Anti-Bullying Campaign), να ενημερωθούν οι μαθητές/μαθήτριες σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και να το διακρίνουν από μεμονωμένες περιπτώσεις πειράγματος, διαφωνίας ή σύγκρουσης μεταξύ συνομηλίκων μαθητών. Επιπλέον, να εντοπίσουν σε γενικές γραμμές τα χαρακτηριστικά του θύτη, του θύματος και του θεατή, αλλά και να γνωρίσουν τρόπους, οι οποίοι προτείνονται για την ουσιαστική βοήθεια και υποστήριξη των εμπλεκομένων στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της βίας. Το χρονικό διάστημα για την ολοκλήρωση της Α φάσης υπολογίζεται περίπου στη μία ώρα.

- Β φάση:

Προβολή της κινηματογραφικής ταινίας *Inabetterworld*, διάρκειας δύο ωρών.

- Γ φάση:

Ακολουθεί η κριτική και ο διάλογος σε αποσπάσματα της ταινίας σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό και τη βία, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που αντλήθηκαν από την Α φάση, καταλήγοντας σε ανάλογα συμπεράσματα. Η διαδικασία υπολογίζεται στις 2 ώρες.

3.2. Υλοποίηση του project.

3.2.1. Α φάση: Ενημέρωση σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού (1 ώρα)

Ο εκπαιδευτικός αρχίζει μια εισαγωγική συζήτηση με τους μαθητές για τον εκφοβισμό και τη βία στο σχολείο, τους ζητά να αναφέρουν καταστάσεις τις οποίες ενδεχομένως έχουν οι ίδιοι βιώσει και στο τέλος να εκφράσουν τις απόψεις τους για το φαινόμενο (Ζαννετίδη & Ραγιάς, 2016).

Αναζήτηση της ιστοσελίδας της Ευρωπαϊκής Καμπάνιας Κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’s Anti-Bullying Campaign), στον διαδικτυακό τόπο <http://www.e-abc.eu/gr/sholikos-ekfovismos/>.

Περαιτέρω ζητήματα για την υλοποίηση του πρώτου στόχου, όπως θα μπορούσαν να απευθυνθούν στους μαθητές, προτείνονται τα παρακάτω:

- Με βάση την ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Καμπάνιας Κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (Europe’s Anti-Bullying Campaign), στην Καρτέλα Σχολικός Εκφοβισμός – Ορισμός, ορίστε την έννοια του σχολικού εκφοβισμού. Αναφέρετε τις παραμέτρους που χαρακτηρίζουν το φαινόμενο και διακρίνετέ το από το απλό πείραγμα μεταξύ φίλων.

(Σχετικά με τις παραμέτρους, οι μαθητές αναμένεται να αναφέρουν την πρόθεση του δράστη να βλάψει, την επανάληψη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και την ανισορροπία ισχύος μεταξύ του θύτη και του θύματος)

- Αναφέρετε τα κύρια και δευτερεύοντα εμπλεκόμενα μέρη στο σχολικό εκφοβισμό. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του παιδιού που εκβιάζει, του παιδιού που εκβιάζεται και εκείνου το οποίο παρακολουθεί το περιστατικό του σχολικού εκφοβισμού; Πώς μπορεί να υποστηριχτεί η κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες ατόμων;

(Η απάντηση αφορά σε γενικές γραμμές στην τριάδα Θύτης-θύμα-θεατής ως κύρια εμπλεκόμενα μέρη και τους καθηγητές και γονείς ως δευτερεύοντα. Στην καρτέλα Σχολικός Εκφοβισμός – Ορισμός, αναδύεται λίστα με την κάθε κατηγορία, συμβουλές για τους ίδιους και προτάσεις για την στήριξή τους.)

3.2.2. Β φάση: Προβολή της ταινίας.

Ακολουθεί η προβολή ολόκληρης της ταινίας *In a better world*, διάρκειας περίπου δύο ωρών.

Η υπόθεση εκτυλίσσεται γύρω από τη ζωή και τη φιλία δύο εφήβων μαθητών σε σχολείο της Δανίας, του Κρίστιαν και του Ελίας. Ο Κρίστιαν είναι Δανός που πρόσφατα έχει μετακομίσει από την Αγγλία μαζί με τον πατέρα του (Κλάους) στο σπίτι της γιαγιάς του, στη Δανία. Η μητέρα του Κρίστιαν έχει φύγει από τη ζωή μετά από επώδυνη και άنيση μάχη με τον καρκίνο. Το παιδί διατηρεί πολύ θυμό μέσα του, παραμένει απόμακρο από τον πατέρα του και αποφεύγει να εκφράζει τα συναισθήματά του.

Ο Ελίας μένει στη Δανία με τον μικρότερο αδελφό του και τη μητέρα του (Μάριαν), η οποία είναι γιατρός σε νοσοκομείο της περιοχής. Ο πατέρας του είναι χειρουργός και πηγαίνει συχνά σε χώρα της Αφρικής, καθώς εργάζεται εθελοντικά σε αυτοσχέδιο νοσοκομείο ενός καταυλισμού. Η Μαριάν και ο Αντόν είναι στα πρόθυρα διαζυγίου. Ο Ελίας διατηρεί πολύ καλή επικοινωνία με τον πατέρα του, ενώ αντιδράει προς τη μητέρα του, αφού αισθάνεται αδύναμος να τη μεταπεισει για το επικείμενο διαζύγιο. Επιπλέον, είναι ένα εσωστρεφές, ευαίσθητο αλλά και φιλικό παιδί, το οποίο, λόγω της εμφάνισής του (μικροκαμωμένος, σιδεράκια στα δόντια) και της καταγωγής του από τη γειτονική Σουηδία, δέχεται εκφοβισμό και κρούσματα βίας από έναν συμμαθητή του (Σόφους) και την παρέα του. Η κατάσταση αυτή αλλάζει, όταν ο Κρίστιαν, μετά τη μετακόμισή του στη Δανία, γράφεται στο σχολείο του Ελίας και αποφασίζει να τον στηρίξει.

Με φαινόμενα βίας και εκφοβισμού βρίσκεται αντιμέτωπος και ο πατέρας του Ελίας, Αντόν, στη χώρα διαμονής του, Δανία, όταν τού επιτίθεται μπροστά στα μάτια των παιδιών του ο οξύθυμος και νταής Λαρς, Τα δύο αγόρια, Κρίστιαν και Ελίας, θα πείσουν τον Αντόν να

αντιμετωπίσει κατά πρόσωπο τον Λαρς, ενώ στη συνέχεια θα προσπαθήσουν να εκδικηθούν τον τελευταίο με απρόβλεπτες για τα ίδια συνέπειες.

Από την άλλη, ο Αντόν στην Αφρικανική χώρα ζει την καθημερινή βία και απόγνωση των άοπλων και απροστάτευτων κατοίκων της από ένοπλες συμμορίες που καθοδηγούνται από τον αιμοσταγή αρχηγό τους, τον επονομαζόμενο Μεγάλο. Κάποια στιγμή, ο Μεγάλος τραυματίζεται σοβαρά και ζητάει από τον Αντόν να τον θεραπεύσει. Ο τελευταίος δέχεται να το κάνει, θέτοντας τους δικούς του όρους, παρά τις αντιδράσεις των αμάχων κατοίκων. Η γενικότερη στάση και συμπεριφορά του γιατρού απέναντι στο συμβάν και την απροσδόκητη εξέλιξή του, αναδεικνύουν την ψυχραιμία και την ακεραιότητα του χαρακτήρα του Αντόν.

3.2.3. Γ φάση: Κριτική και διάλογος σε αποσπάσματα της ταινίας σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό και τη βία.

Στο τέλος της προβολής, ζητείται από τους μαθητές να διηγηθούν το περιεχόμενο της ταινίας και τα σημεία τα οποία τους έκαναν εντύπωση. Ακολουθούν ερωτήσεις και διάλογος βασισμένα σε στιγμιότυπα της κινηματογραφικής ταινίας, τα οποία σχετίζονται με τις παρακάτω πτυχές του φαινομένου:

- Αναγνώριση του σχολικού εκφοβισμού και διάκρισή του από απλά περιστατικά βίας.
- Αντιδράσεις θύματος, θύτη, θεατών.
- Χειρισμός των καταστάσεων από εκπαιδευτικούς και γονείς.
- Σύνδεση ανήλικου θύτη σχολικού εκφοβισμού με ενήλικο χρήστη βίας.
- Παράδειγμα με «ενδοτικό/υπάκουο» και «προκλητικό» θύμα.
- Χαρακτηριστικά στοιχεία συμπεριφοράς ατόμου που δε θυματοποιείται.
- Σημεία στα οποία διακρίνεται η έμπρακτη προσπάθεια τερματισμού του εκφοβισμού με τη βοήθεια φίλων.

Παρακάτω προτείνονται σχετικές ερωτήσεις για συζήτηση και αναστοχασμό.

- Στιγμιότυπα ταινίας: 11:10 – 12:15, 13:25-15:00 και 21:45-23:25

Ερωτήματα: Εντοπίζετε τον σχολικό εκφοβισμό στην ταινία; Με ποια μορφή εμφανίζεται; Υπάρχει επανάληψη στο φαινόμενο του εκφοβισμού; Ποια είναι τα εμπλεκόμενα μέρη; Ποιος είναι ο θύτης και ποιο το θύμα στα περιστατικά; Ποια είναι η αντίδραση των/του θύματος; Τα θύματα αναφέρουν το περιστατικό στους γονείς τους;

(Παρατηρείται όχι μόνο ο εκφοβισμός του Ελίας, αλλά και η βία απέναντι στον νεοαφιχθέντα μαθητή Κρίστιαν, ο οποίος επιλέγει να συναναστραφεί με τον Ελίας. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι ο Κρίστιαν, αν και θύμα επίθεσης, δεν συμπεριφέρεται ο ίδιος σαν θύμα, διότι δεν επιτρέπει στη συμπεριφορά του το στοιχείο του φόβου. Επίσης, δεν αποτελεί προκλητικό θύμα, για το λόγο ότι δεν ανταπαντά με άμεση και κατά μέτωπο επίθεση προς τον δυνατότερο

Σόφους και την παρέα του. Αντίθετα, ο Ελίας συμπεριφέρεται σαν ενδοτικό-υπάκουο θύμα.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 12:15-13:25, 18:30-20:30 και 30:52-32:00

Ερώτημα: Ποια η συμπεριφορά των καθηγητών απέναντι στους μαθητές και πώς αντιμετωπίζουν το φαινόμενο;

(Μέσα στη σχολική τάξη, παρουσία του εκπαιδευτικού, επιτρέπονται σχόλια και πειράγματα απέναντι στον Ελίας. Οι εκπαιδευτικοί, κατά την επικοινωνία τους με τους γονείς των παιδιών, ανάγουν την αιτία του φαινομένου στο επικείμενο διαζύγιο τους, χωρίς να προβαίνουν σε άλλες εποικοδομητικές λύσεις. Στην περίπτωση της επίθεσης του Κρίστιαν προς τον Σόφους, ζητούν τη συμφιλίωση του θύτη και του θύματος, πράξη που δεν ενδείκνυται, αλλά αντίθετα πρέπει να αποφεύγεται.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 32:00-32:15 70:00- 70:15

Ερώτημα: Ποια η συμπεριφορά του Σόφους απέναντι στον Κρίστιαν και τον Ελίας μετά το περιστατικό της επίθεσης που υπέστη;

(Παρατηρείται ότι ο θύτης προσπαθεί να προσεταιριστεί το πρόσωπο που προσπάθησε αρχικά να θυματοποιήσει (Κρίστιαν), αλλά αποδείχθηκε δυνατό απέναντί του. Ο Κρίστιαν δεν ενδίδει στην πρόσκληση του Σόφους, αλλά συνεχίζει να διατηρεί φιλία με τον Ελίας, γεγονός που ενισχύει τον τελευταίο συναισθηματικά.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 36:30 – 38:05, 40:10-41:40 και 43:00- 47:00

Ερωτήματα: Πώς ο Αντόν και πώς ο Λαρς χειρίζονται τη συμπλοκή των παιδιών τους; Μπορούμε να εντοπίσουμε ομοιότητες ανάμεσα στη συμπεριφορά του Λαρς απέναντι στον Αντόν και του Σόφους απέναντι στον Ελίας; Πώς αντιδρά ο Αντόν απέναντι στον Λαρς και πώς δικαιολογεί την παθητική στάση του απέναντι στα παιδιά-θεατές του γεγονότος; Πιστεύετε ότι ο Αντόν φοβάται τον Λαρς;

(Στις παραπάνω σκηνές παρουσιάζεται το περιστατικό βίας του Λαρς απέναντι στον Αντόν. Προτείνεται να εντοπιστούν τα κοινά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς θύτη μεταξύ του ανήλικου Σόφους και του ενήλικα Λαρς. Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί όχι μόνο ότι ο Αντόν δεν φοβάται τον θύτη του, αλλά και ο λόγος για τον οποίο δεν αντέδρασε όταν δέχτηκε επίθεση, κάτι που εξήγησε στα παιδιά. Αντίθετα, σε μεταγενέστερο χρόνο ο Αντόν συμπεριφέρεται ως ένα προκλητικό θύμα όταν, μετά την πίεση των παιδιών, αναγκάζεται να επισκεφτεί και να αντιμετωπίσει κατά πρόσωπο τον Λαρς. Τέλος, αναδεικνύεται η στάση των Αντόν και Λαρς ως γονείς απέναντι στα παιδιά τους, τη στιγμή που αυτά έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 52:40 – 55:00, 62:00- 63:00

Ερωτήματα: Ποιον τρόπο εκφοβισμού και βίας διακρίνετε; Ποιος είναι ο θύτης, ποιο το θύμα και ποιοι οι θεατές; Ποια είναι η θέση του θύτη απέναντι στα θύματα;

(Στις παραπάνω σκηνές διακρίνονται κρούσματα εκβιασμού και βίας εναντίον άμαχου

πληθυσμού και κυρίως άοπλων γυναικών από τον Μεγάλο και την ένοπλη συμμορία του. Διακρίνεται καθαρά ο φόβος των θυμάτων και των θεατών στα περιστατικά βίας, η ανικανότητά τους να αντιδράσουν και η παντελής έλλειψη προστασίας τους.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 63:00-65:00, 67:00-68:30 και 70:00-73:00

Ερωτήματα: Πώς συμπεριφέρεται ο Αντόν απέναντι στον Μεγάλο ως ασθενή του; Πώς συμπεριφέρεται ο Μεγάλος απέναντι στον Αντόν; Τι περιστατικό βίας παρουσιάζεται; Ποιος ο θύτης, το θύμα και οι θεατές;

(Χρειάζεται να σημειωθεί αφενός η ψύχραιμη αντίδραση του Αντόν απέναντι στην παρουσία του αιμοσταγούς αρχηγού της συμμορίας και αφετέρου ο δυναμισμός του, τη στιγμή που απαιτεί να θέσει τους δικούς του όρους προκειμένου να θεραπεύσει τον ασθενή αρχηγό της ένοπλης συμμορίας (Μεγάλο). Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι ο Μεγάλος προσπαθεί να τον προσεταιριστεί και του προτείνει να γίνουν φίλοι, για τον λόγο ότι ο Αντόν συμπεριφέρεται με δυναμισμό και όχι σαν φοβισμένο θύμα. Τέλος, παρουσιάζεται η στιγμή που οι ρόλοι αντιστρέφονται, όταν ο θύτης (Μεγάλος) βρίσκεται σε στιγμή αδυναμίας και τα πρώην θύματα, που υπερτερούν αριθμητικά, προβαίνουν σε βίαιη εκδίκηση απέναντί του.)

- Στιγμιότυπα ταινίας: 49:00-50:20, 73:00 - 75:00-76:00 και 81:00-84:00

Ερωτήματα: Γιατί τα παιδιά θέλουν να εκδικηθούν τον Λαρς; Είναι και οι δύο πρόθυμοι για την πράξη αυτή; Ποιο περιστατικό εκφοβισμού-βίας παρουσιάζεται; Ποιος ο θύτης, το θύμα και ποιοι οι θεατές του περιστατικού; Ποιες οι επιπτώσεις του περιστατικού;

(Είναι σημαντικό να αναφερθεί η ψυχολογική πίεση του Ελίας για τη συμμετοχή του στη βομβιστική ενέργεια, λόγω του φόβου του να αποχωριστεί το πρόσωπο που τον στηρίζει και να θυματοποιηθεί εκ νέου, αλλά και το συμπέρασμα ότι μια πράξη βίας μπορεί να παρουσιάσει απρόβλεπτες και σοβαρές επιπτώσεις στον ίδιο τον θύτη).

3.2.4. Συμπεράσματα του project .

Τα συμπεράσματα από την επεξεργασία των δεδομένων που προκύπτουν από την προβολή μιας κινηματογραφικής ταινίας δεν μπορεί να είναι ποτέ ίδια για όλους, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με την ευαισθησία, την ωριμότητα και τις εμπειρίες των μαθητών που συμμετέχουν στη διαδικασία (Γκουλιάμα&Πίνιου, 2016). Βασικός σκοπός, άλλωστε, της παραπάνω διδακτικής πρότασης είναι η αναγνώριση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού και βίας, καθώς και η υιοθέτηση κριτικής σκέψης πάνω στο ζήτημα αυτό από τους μαθητές. Γενικές κατευθύνσεις και προτάσεις, όμως, μπορούν να προκύψουν από την προβολή της συγκεκριμένης ταινίας, οι οποίες αφορούν τον θύτη, τον θύμα και τον θεατή του σχολικού εκφοβισμού. Ως προς τον θύτη, μπορεί να επισημανθεί ότι κανείς δεν είναι άτρωτος και αλώβητος, αλλά σε στιγμή αδυναμίας του ενδεχομένως και ο ίδιος να καταστεί θύμα, όπως και ότι οι πράξεις του μπορεί να παρουσιάσουν απρόβλεπτες και σοβαρές επιπτώσεις ακόμα και στον ίδιο.

Ως προς το θύμα, προκύπτει ότι ο φόβος είναι ένα βασικό σημάδι αδυναμίας, το οποίο όταν υπερνικηθεί, μπορεί να επιτευχθεί η ψύχραιμη αντίδραση του προς τα άτομα που το εκφοβίζουν, αλλά και η αναφορά του γεγονότος σε εκπαιδευτικούς και γονείς. Σημειώνεται ότι όταν το θύμα φαίνεται ψύχραιμο, αλλά όχι αντιδραστικό και βίαιο, ο θεατής υποβοηθείται ως προς την παθητικότητά του και πιθανότατα πιο εύκολα μπορεί να πάρει θέση υπέρ του θύματος. Αυτό μπορεί να δημιουργήσει μια σχέση αλληλοϋποστήριξης μεταξύ τους, που να «σπάσει» τον φαύλο κύκλο του σχολικού εκφοβισμού. Αναφορικά με τον θεατή τέτοιων γεγονότων, προκύπτει ότι η άμεση υπεράσπιση του προς το θύμα, αλλά και η υιοθέτηση συμπεριφοράς που δεν επιβραβεύει τις πράξεις του θύτη, μπορεί να επιδράσει δραστικά στη μείωση ή και αποτροπή του φαινομένου (Salmivalliet.al,2013).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

Salmivalli,C., Poskiparta, E., Ahtola, A. &Haataja, A. (2013). The Implementation and Effectiveness of the KiVa Antibullying Program in Finland. *EuropeanPsychologist*, 18 (2), 79-88. Ανακτήθηκε στις 24/4/2019 από: http://www.moec.gov.cy/paratiritirio_via/arthra_erevnes_meletes/salmivalli_al_european_psychologist.pdf

Salmivalli, C. &Poskiparta, E. (2012).*Making bullying prevention a priority in Finnish schools: The KiVa antibullying program*. Ανακτήθηκε στις 24/4/2019 από: http://www.moec.gov.cy/paratiritirio_via/arthra_erevnes_meletes/salmivalli_poskiparta_making_bullying_prevention_a_priority_in_finnish_schools.pdf

Ελληνόγλωσσες

Αθανασάτου, Ι., Βλαβιανού Α., Γραφάκου, Ε., Καλαμπάκας, Ε., Λαμπίτση, Β., Μόσχος, Κ., Μπίκος, Γ., Παραδείση, Μ. &Φράγκη, Μ. (2011). *Βασικό επιμορφωτικό υλικό. Τόμος Γ. «Αξιοποίηση των τεχνών στην εκπαίδευση»*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ανακτήθηκε στις 23/4/2019 από: <https://www.demopaideia.gr/wp-content/uploads/2016/08/paidagogiko-institouto-2011.pdf>

Ανδρέου, Α., Λαμπριανού, Γ., Ελευθερίου, Ε., Κωνσταντίνου, Ε., Αδάμου, Χ., Χατζησάββα, Χ. & Χαρίτου, Χ. (2016) *Αναγνώριση και Ευαισθητοποίηση γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό. Εγχειρίδιο εκπαιδευτικού*. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Διεύθυνση Δημοτικής εκπαίδευσης. Παρατηρητήριο για τη βία στο σχολείο, 2016 – 2017. Ανακτήθηκε στις 24/4/2019 από: http://www.moec.gov.cy/paratiritirio_via/ekpraideftiko_yliko/scholika_enceiridia/agnorisi_kai_diacheirisi_sholikou_ekfovismou.pdf

Γκουλιάμα, Α. &Πίνιου, Μ. (2016). Εσύ γελάς μ’ αυτό; Μία εφαρμοσμένη διδακτική πρόταση (project) για τον οπτικό εγγραμματισμό των μαθητών απέναντι στις τηλεοπτικές αναπαραστάσεις επιθετικότητας των κινουμένων σχεδίων. Στο Γρόσδος, Σ., Κόπτης, Α., Ρουμπίδης, Χ., Τσιβάς, Α. (επιμ.) (2016). *Σχολική Βία και Εκφοβισμός*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, 8-10 Απριλίου 2016. Θεσσαλονίκη:

Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. & Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας.

Εγκύκλιος Φ1/180151/Δ2/25-10-2018 με θέμα «Παρακολούθηση θεαμάτων από μαθητές/τριες εντός σχολικού ωραρίου».

Ευρωπαϊκή έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Τελική έκθεση. Έργο: Ευρωπαϊκή καμπάνια κατά του σχολικού εκφοβισμού. (Europe's Anti-Bullying Campaign Project). (2012). Ανακτήθηκε στις 23/4/2019 από: <http://www.e-abc.eu/gr/ereuna/>

Ζαννετίδη, Θ. & Ραγιάς, Γ.-Τ. (2016). Ο σχολικός εκφοβισμός στη «μεγάλη οθόνη» : μία διδακτική προσέγγιση. Στο Παπαδάτος, Γ., Πολυχρονοπούλου, Σ., Μπαστέα, Α. (επιμ.) (2016). *Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην Ειδική Αγωγή*, Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 19-21 Ιουνίου 2015. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τομέας ειδικής Αγωγής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. Κέντρο μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.

Καλαμπάκας, Β. (χ.χ.). *Κινηματογράφος: Εκπαιδευτικό υλικό για τα κέντρα δια βίου μάθησης*. Ανακτήθηκε στις 27/4/2019 από: <https://docplayer.gr/1160138-Υπουργείο-paideias-kai-thriskyematon-geniki-grammateia-dia-vioy-mathisis-kinimatografos-ekpaideytiko-yliko-gia-ta-kentra-dia-vioy-mathisis.html>

Κολετζάκης, Ν. & Τζαννετάκη, Δ. (2014). *Κινηματογράφος στην εκπαίδευση: διδακτική παρέμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα*. Ιστοσελίδα Εκπαίδευση αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών. Ανακτήθηκε στις 13/4/2019 από:

http://www.diapolis.auth.gr/epimorfotiko_uliko/index.php/2014-09-06-09-21-45/2014-09-06-09-47-54/79-lyk-koletzakis

Λαμπριανού, Γ., Ελευθερίου, Ε., Γαβρηλίδου, Ε., Φαίδωνος, Π., Χατζησάββα, Χ. & Χαρίτου, Χ. (2018). *Προσεγγίσεις Διαχείρισης του Σχολικού Εκφοβισμού. Οδηγός εκπαιδευτικού*. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Διεύθυνση Δημοτικής εκπαίδευσης. Παρατηρητήριο για τη βία στο σχολείο. Ανακτήθηκε στις 27/4/2019 από:
http://www.moec.gov.cy/paratiritirio_via/ekpaideftiko_yliko/scholika_enceiridia/proseggiseis_diaheirisis_sholikou_ekfovismou.pdf

Μόσχα, Μ. (2015). *Σχολική βία και σχολικός εκφοβισμός*. Ανακτήθηκε στις 23/4/2019 από:<https://www.mydoctors.gr/epistimonika-arthra/item/1581-sxoliki-bia-kai-sxolikos-ekfovismos>

Μωραΐτης, Α. & Χριστοδούλου, Α. (2016). Μορφές Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (bullying) σε Κινηματογραφικές Ταινίες. Στο Γρόσδος, Σ., Κόπτσης, Α., Ρουμπίδης, Χ., Τσιβάς, Α. (επιμ.) (2016). *Σχολική Βία και Εκφοβισμός*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, 8-10 Απριλίου 2016. Θεσσαλονίκη: Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. & Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας.

Πούλιος, Ι., Κρυστάλλης, Χ., Δημητροπούλου, Δ. & Ευαγγελινού, Χ. (2017). Η αξιοποίηση του κινηματογράφου στο μάθημα της φυσικής αγωγής στην πρωτοβάθμια και

δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, 10(2-3), 135-152. Ανακτήθηκε στις 23/4/2019 από:
<http://earthlab.uoi.gr/thete/index.php/thete/article/view/287>

- Φελούκα, Β. (2010). Εκφοβισμός-θυματοποίηση μεταξύ των μαθητών: Εντοπισμός και Αντιμετώπιση (Εκπαιδευτικές παρεμβάσεις). *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής* με θέμα «Η Ειδική Αγωγή Αφετηρία εξελίξεων στην Επιστήμη και στην Πράξη», Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Φραγκάκη (2011). *Η Τεχνολογία στην Ειδική Αγωγή: Ένα Εναλλακτικό Μέσο σε μια Πολυμορφική Εκπαίδευση*. Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 6, 4-6 Νοεμβρίου 2011. Λουτράκι: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.